

By, marsk og gæst

By, marsk og geest 24

Kulturhistorisk årbog for Sydvestjylland

Forlaget Liljebjerget
2012

By, marsk og geest er fagfællebedømt i henhold til Forsknings- og Innovationsstyrelsens retningslinier.

Redaktion: Mette Højmark Søvsø, Flemming Just, Kirstin Eliassen, Søren Mulvad og Mikkel Kirkedahl Lysholm Nielsen.

Lay-out: Lars Hammer.

Tryk: Wind Grafisk ApS, Haderslev.

©: 2012 Forlaget Liljebjerget.

Liljebjerget er Sydvestjyske Museers forlag.

Det blev oprettet i 1997 til minde om og med testamentariske midler fra Ellen og Christian Almhede.

Forlagets navn rækker tilbage til Anders Sørensen Vedel. Han udgav i årene 1591-92 otte bøger, der var "Prentet paa Liliebierget udi Ribe". Om disse bogudgivelser og trykkeriet se "By, marsk og geest 10" 1998.

ISBN 978-87-89827-31-5

ISSN 0905-5649

Bindets baggrundsillustration: Videnskabernes Selskabs Kort, 1811. Om dette kort, se "By, marsk og geest 13" 2001, s. 37-50.

Illustration på forsiden: Pillemaleri fra Ribe Domkirke, se s. 86.

Illustration på bagsiden: Teglsten med aftryk af barnefod, se s. 33, molling fra Krogsgård, se s. 78, knivskaft udformet som falkoner, se s. 5.

Indhold

Elizabeth den Hartog	
On six Danish knife handles or hair parters shaped like falconers	5
<i>Om seks danske knivskafter eller hårdeletere udformede som falkonerer</i>	26
Morten Søvsø	
De arkæologiske spor efter barndom og ungdom, leg og spil i middelalderens Ribe	28
<i>The archaeological traces of childhood and youth, play and games in Medieval Ribe</i>	40
Jonna Nielsen	
Kønsforskelle og knoglefrakturer – En undersøgelse af skeletmateriale fra det middelalderlige Odense og Ribe.....	41
<i>Gender differences and bone fractures – a study of the skeletal material from Medieval Odense and Ribe</i>	50
Kamma M. Poulsen-Hansen	
Om gammelt træ og nye dateringer – et dateret hus fra Sdr. Vejrup.....	51
<i>On the subject of old wood and some new dates – a dated house from Sdr. Vejrup</i>	54
Palle Siemen	
Under Krogsgård – arkæologiske undersøgelser 2002-2004.....	55
<i>Beneath Krogsgaard farm – archaeological investigations 2002-2004</i>	76
Palle Siemen	
En molling fra Krogsgård	78
<i>A bronze molling or washing bowl from Krogsgård</i>	82
Susanne Trudsø	
Ribe Domkirkes unikke pillemalier – en konserveringsmæssig udfordring	83
<i>The unique pillar paintings of Ribe Cathedral – a conservation challenge</i>	99
Jørgen Mikkelsen	
Ribes fattigforsorg i slutningen af 1700-tallet	101
<i>The poor relief system in Ribe at the end of the 18th century</i>	114
Søren Mulvad	
Fra magasinets gemmer – historien om en tepotte og dens ejere	115
<i>Stories from the Museums stores – the story behind a teapot and its owners</i>	116

En molling fra Krogsgård

Af Palle Siemen

Et velbevaret vaskefad dukkede frem i forbindelse med en arkæologisk undersøgelse af Krogsgård – en af Sydvestjyllands gamle hovedgårde. Vaskefadet - eller som en sådan også kaldes: molling, giver som en af de få genstande fra udgravningen os vished for, at det ikke var helt almindelige bønder, der var bosatte på gården i 1400-tallet. Tværtimod må Krogsgårds ejere henføres til samfundets øverste lag.

I forbindelse med de arkæologiske undersøgelser ved Krogsgård, som er omtalt andet sted i dette nummer af By, marsk og geest, fremkom et yderst sparsomt og med en undtagelse ikke særlig prangende materiale. Undtagelsen er et mindre fad af bronze.

Den arkæologiske undersøgelse havde, som sædvanen er, fjernet halvdelen af stolpehuller, gruber og andre fyldskifter med henblik på registrering af form, dybde og fyld: Resten af anlæggene efterlades uden nærmere undersøgelse, men detektorarkæologen ville det anderledes. I den efterladte del af et dybere stolpehul gav metaldetektoren udslag og ved nærmere eftersyn dukkede fadet frem.¹

Stolpehullet lå lige nord for grundplanen af et N-S orienteret, ca. 4,6-5,6 m bredt og 14 måske 16 m langt hus med udbuede langsider og formentlig rette gavle (hus 25). Usikkerheden med længden skyldes om et par stolpehuller i nord indgår i grundplanen eller ej. I den korte udgave fremstår grundplanen med forholdsvist regelmæssigt udbuede langsider og formentlig rette gavle, men et par stolpehuller et par meter nordligere repræsenterer måske en mere uregelmæssig del af bygningen. De to nordlige stolpehuller stemmer i fyld, form og dybde til hustomtens øvrige stolpehuller, så af den vej kan man ikke komme videre, og det bliver i sidste end et skøn, hvorvidt huset har været 14 eller 16 m langt.

Bronzefadet blev fundet i det nordvestligste af stolpehullerne, og ud fra udformning og dekoration kan fadet bedst henføres til højmiddelalderen. Fadet var meget slidt, så det har sandsynligvis været i brug i mange år, før det blev nedgravet (fig 1, 2).

Fadet

Da fadet blev fundet, var det dækket af et irgrønt lag med masser af aftryk af plantefibre, som om

Fig. 1. Molling fra Krogsgård. Foto: Torben Meyer.

The molling from Krogsgård.

det havde været pakket ind. Efterfølgende blev det på Konserveringstjenesten i Ølgod rensat elektrolytisk.²

Det næsten fuldstændigt bevarede fad er drevet op af en flad metalplade. Bunden er flad, siden stejlt opbuet og randen vandret ombøjjet, ca. 1-1,2 cm bred; diameteren er 25,5 cm, højden 5,5-6 cm og vægten 740 gram.

Den centrale bundflade er udsmykket med en springende hjort omgivet af en cirkulær vulst (fig. 3 og 4). Både hjort og vulst er drevet op fra bagsiden med mange, fine slag; efterfølgende er omridset af motiverne trukket op ved en forholdsvis grov, no-

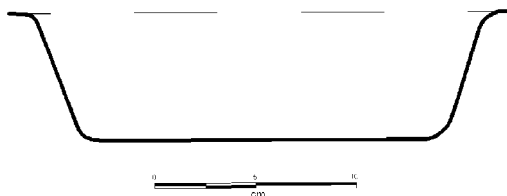

Fig. 2. Snittegning af molling. Tegning: Palle Siemen.

A section drawing of the molling.

Fig. 3. Den springende kronhjort. Især ved benene og foran munden er motivet udvisket af de mange pudsnings. Foto: Torben Meyer.

The springing stag. Especially the areas around the legs and the mouth have been worn smooth by the many years of polishing.

Fig. 4. Hjortens øje er blevet repareret og udfyldt, her set fra fadets underside. Foto: Gerd Nebrich.

The eye of the stag has been repaired and filled out, here seen from the underside of the dish.

get uens ciselering (fig. 5). Uden for vulsten er der fra oversiden indstemplet et bånd med en figur, der mest ligner en springende delfin. Motivet fremstår noget sjuksket såvel i skarphed og orientering, da punslen (stemplet) er blevet placeret noget forskelligt ved de enkelte slag (fig. 6).³

På den ombøjede rand er der med 2 cm mellemrum indstemplet ligearmede kors hele vejen rundt (fig. 7).

Sluttelig er der på ydersiden af fadet ved overgangen mellem standfladen og siden indpunslet nogle venstre drejede linjer med 3,5 cm mellemrum.

Fadet er meget slidt i partiet omkring den sprin-

Fig. 5. På undersiden affadet kan man se spor efter håndværkerens pundsel, som omkring den cirkulære vulst er ført i overlappende buer. Foto: Gerd Nebrich.

From the bottom of the dish you can see traces of the artisans puncher tool, as around the circular lip, which is led in overlapping bues.

Fig. 6. Et udsnit af det cirkulære bånd af springende delfiner. Håndværkeren har ikke været helt præcis i sin pundsling ved de to midterste delfiner. Flere steder er kanterne af delfinerne udvisket på grund af slid efter pudsnings. Foto: Gerd Nebrich.

A section of the circular band of springing dolphins. The artisan has not been too precise in their punch work around the two middle dolphins. The edges of the dolphins have been erased in a number of places due to excessive ware from polishing.

gende hjort, formentlig efter mange pudsnings, hvilket tyder på en lang brugsperiode.

Dekorationen på fadet har dels haft til formål at pryde dette dels haft et budskab til brugeren. Den springende kronhjort symboliserer således gudsfrygtighed og religiøs stræben, og som slangens modstander: Kristus, mens delfinerne fremhæver Kristus som sjælenes frelser. Det ligearmede kors findes i en række forskellige udformninger, hvoraf

Fig. 7. På den flade fane findes med ca. 2 centimeters mellemrum indstemplede malteserkors, nederst udsnit af fanen (Foto: Torben Meyer) og øverst et enkelt malteserkors (Foto: Gerd Nebrich).

On the flat rim there are embossed Maltese crosses with ca. 2 cm intervals. Bottom: A section of the flat rim. Above: A single Maltese cross.

den mest kendte er malteserkorset. De indstemplede kors har med deres indbuede arme størst lighed med malteser-korset.

Brugen

”Han, som kommer til Bordet, har Brug for Vand, Haanddug og Høflighed” (Havi-maal I, vers 4).⁴

Det velbevarede fad fra Krogsgård knytter sig til en forholdsvis lille, eksklusiv gruppe af fade, de såkaldte mollinger. Ordet mulling er sammensat af de gammeldanske ord mun(d)-laug, der henholdsvis betyder hånd og vask. Fra en række skriftlige overleveringer ved man, at de i kirkerne blev benyttet til rituel håndvask, mens brugen i verdslig sammenhæng var mere praktisk, da man benyttede fingrene til at spise med: Samtidig havde denne handling også symbolsk karakter, hvor det at holde vaskefadet for sine gæster viste hengivenhed og gode manerer.⁵

Vaskefadet ved bordet var både nyttigt og bekvemt, og benyttelsen har i visse sammenhænge været omgærdet af et særligt ceremoniel. Af Norges gamle love fremgår det, at der ved den norske

kong Magnus Håkonsøns hof var ganske bestemte regler for håndvasken, hvem der skulle holde vaskefadet, hvem der hældte vandet over hænderne, og hvem der holdt håndklædet for kongen. Tilsvarende blev det i Christian den Andens instrukser for hofholdning påbudt mundskænken at ”give vand”, mens tindrageren (den embedsmand, som passede kongens service) holdt håndklædet.⁶

Tidsbestemmelse

Fade af kobberlegeringer kendes fra vikingetid, middelalder og renæssance og videre frem, men naturligvis med forskelle i såvel arten af legering, udformning og dekoration. Med sin svungne, forholdsvis stejlt opad buende side og flade fane (kant) må fadet fra Krogsgård generelt dateres til 1400-tallet, evt. lidt senere, mens hovedmængden af de danske mollinger hovedsageligt stammer fra 1100- til 1300-tallet.⁷

De ældre mollinger har generelt en jævnt opad buende til skrånende side og en ombøjjet fane; dekorationen er stukket (indridset) med en stikkel og findes langs inderside og på bunden, hovedsageligt figurer og figurscener, men dekorationen blev med tiden mere stilistisk. Motiverne deles i fire ikke skarpt adskilte hovedgrupper, hvoraf tre har motiver fra henholdsvis bibelske fortællinger eller legender, den klassiske mytologi og sagnhistorie eller menneskenes dyder og laster; den fjerde gruppe knytter sig stilmæssigt til sidstnævnte dyder og laster, men fungerer udelukkende dekorativt.

De fire grupper af romanske skåle dateres fra begyndelsen af 1100- årene til første halvdel af 1300-tallet, men når det kommer til en nærmere datering bliver det mere svævende. Skåle med bibelske eller klassiske motiver stammer hovedsageligt fra 1100-årene, mens skåle med motiver som dyder og laster generelt må henføres til anden halvdel af 1100-tallet og hele 1200-tallet. Sluttelig må skåle med motiver afledt af ”dydeskålene” almindeligvis henføres til den sene del af 1200-tallet samt første halvdel af 1300-tallet.⁸

De mere stejle fade som det fra Krogsgård er meget dårligt behandlet i litteraturen, men de få eksempler som er afbildet henføres til 1400-tallet. Fra et skibsvrag, der fremkom ved udvidelse af Køge Havn i 1895, kendes bl.a. 16 messingskåle, hvoraf seks må opfattes som fade; et af fadene har

indgraving i bunden. Profilen på et afbildet fad er meget lig fadet fra Krogsgård, og et lignende fad kendes fra Lübeck.⁹

Et fad meget lig det fra Krogsgård blev fundet i Gothersgade, København, i 1921. Fadet har en diameter på 21 cm. I bunden et hamret relief i form af en springende hjort med en række træk lig Krogsgård-hjorten: Således er forbenene krydsede med højre ben mere bøjet end venstre og bag dette, mens bagbenene er parallelle og bøjede, halsen bagudbøjet og ud af munden ses ånden; en vulst omgiver motivet. Foran hjortens bringe på fadet fra Gothersgade ses et lille skriftbånd med utydelige minuskler: ick..ma.. På den 1-1,5 cm brede fane ses en noget utydelig dekoration af små indadvendte liljer med en indbyrdes afstand af 0,5-0,8 cm. Stykket vurderes til at stamme fra 1500-tallet, men kan dog også være lidt tidligere.¹⁰

En arvesag

Arveregler og testamenter vidner om vaskefadenes centrale rolle. I den ældre Frostatingslov, som var gældende for det nordenfjeldske Norge indtil midten af 12. årh., hvor den blev revideret, nævnes "mundlaug" blandt de ting, som en datter fik i arv efter sin moder. Noget senere er et testamente fra 1338, hvor præsten Vilhelm i Ribe testamenterer kantoren et vaskefad med kande.¹¹

En arvesag i Horne Herred vidner så sent som midten af 1500-tallet om mollenen som et centralt klenodie for en familie. Henrik Stampe var i tiden før reformationen Ribe-bispens lensmand på gårdene Oksvang og Visselbjerg. I forbindelse med dødsfaldet af bispens svoger, Per Galtskyt fra Thy, tog Henrik Stampe sig af afdødes to små sønner samt deres arvegods. Henrik Stampe døde uden at udbetale galtskytterne arven. De lagde derfor sag an mod Stampes arvinger, bl.a. Niels Krag til Agerkrog, og krævede godset, således en molling, en kobberkande, 1 løukar (bryggerkar) m.m. Sagen endte i 1550 på Viborg Landsting, og to år senere på kongens retterting, hvor den blev afvist som forældet.

Skulle man sætte en lille krølle på historien, må det være den, at Henrik Stampe var gift med fru Karen. Hun var datter af Oluf Munk til Kleitrup, men skrev sig også til Krogsgård, hvis egentlige ejer var broderen Peder Munk (barnebarn af Iver

Thomesen og fader til Hans Munk). Om Henrik Stampe ved gæstebud har vasket sine hænder i mollenen fra Krogsgård er uvist, og hvorfor den blev hensat i en lille nedgravning tæt på laden forbliver ukendt. Det må formodes, at de begivenheder, der ledte til denne handling var alvorlige, for mollenen var sammen med vandkanden tilsyneladende et af familiens eller slægtens vigtigste materielle tegn på velstand og fornemhed gennem generationer.

Noter

1. Flemming Gadgaard, Brokjær takkes for sin indsats med metaldetektor.
2. Konserveringsrapport KRR j. nr. 03131 ved Elmer Fabech.
3. Konservator Gerd Nebrich takkes for hjælp til en nærmere analyse af fremstillingen af dekorationen.
4. Efter Nordens Gudekvad ved Thøger Larsen. 1926-27.
5. Lindahl 1972 s. 46f.; 1980, s. 8f.; Kjersgaard 1978, s.197.
6. Se henvisninger i note 4.
7. Dexel 1962, s. 63, specielt fig. 219; Lindahl 1972, s. 47 figuren; Stoumann 2009, s. 109f med henvisninger.
8. Kisa 1905, s. 227-236, s. 294-300, s. 365-378; Weitzmann-Fiedler 1956, s. 109ff.; 1957, s. 1ff.; La Cour 1961, s. 184ff.; Grieg 1967, s. 79ff.; Lindahl 1972, s. 47 figur tv.; Fabech 1980, s. 14f. samt figuren s. 15;
9. Liebgott 1995; Dexel 1962, s. 63, specielt fig. 219; Lindahl 1972, s. 47 figur th.; Kulturhistorisk Leksikon (2. udgave, 1981) bind 4, figuren på s. 132 (Helge Søgård: Fad).
10. Museumsinspektør Vivian Etting, Nationalmuseet takkes for oplysninger om fadet fra Gothersgade (NM D10193) og indkredsning af dateringen.
11. Lindahl 1972, s. 46; Kulturhistorisk Leksikon (2. Udgave 1981) bind 12, s. 10 (Olav Bø: Mundlaug).

Litteratur

- Cooper, J. C. 2003: *Politikens symbolleksikon*. København.
- Cour, V. la 1961: *Næsholm*. København.

- Dexel, W. 1962: *Das Hausgerät Mitteleuropas*. Berlin.
- Fabeck, E. 1980: Molling fra Hørve kirke II. *Fra Vestsjællands museer*, s. 11-15.
- Grieg, S. 1968: Graverte bronseskåler fra tidlig middelalder. *Viking XXXI*, s. 47-98.
- Kisa, A. C. 1905: Die gravierten Metallschüsseln des XII und XIII Jahrhundert. *Zeitschrift für christliche Kunst XVIII*, s. 227-236, s. 294-300, s. 365-378.
- Kjærsgaard, E. 1978: *Mad og øl i Danmarks middelalder*. København.
- Kristensen, H. K. 1941: Agerkrog. *Fra Ribe Amt X.2*, s. 209-227.
- Kulturhistorisk Leksikon 1981 (2. Udgave).
- Liebgoth, N. K. 1995: A Ship and its Cargo. I: *Shipsape*. Roskilde.
- Lindahl, F. 1972: En molling fra Vejers. *Mark og montre*, s. 43-48.
- Stoumann, I. 2009: *Ryttergraven fra Grimstrup*. Arkæologiske Rapporter fra Esbjerg Museum 5. Esbjerg 2009.
- Weitzmann-Fiedler, J. :1956 Romanische Bronzeschalen mit Mythologischen Darstellungen. *Zeitschrift für Kunstwissenschaft X*. 3-4, s. 109-152; XI.1, 1957 s. 1-42.

SUMMARY

A bronze molling or washing bowl from Krogsgård

In connection with a detector archaeologist's examination of the archaeological excavation site at Krogsgård, which was formerly one of South-western Jutland's old manor farms; a washing bowl or a 'molling' as they also are known came to light. The bowl lay concealed in a post-hole like structure just north of the site of a N-S orientated house ca. 4,6-5,6 m wide and 14 possibly 16 m long with outwardly curved long sides and probable straight gable walls. The uncertainty connected with the length of the house is due to a pair of post-holes to the north and the question of whether these belong to the floor plan of the house or not. It was precisely in the westernmost of these two post-holes, that the 'molling' appeared. The shape and floor plan of this house indicate a 12th-15th century date.

The 'molling' was nearly completely preserved, was beaten up from an originally flat metal sheet.

With a flat bottom and sides that rise sharply up to a bent horizontal lip, ca. 1-1,2 cm wide. The bowl has a diameter of 25,5 cm and a height of 5,5-6 cm and weighs 740 grams. The bowl is decorated with a centrally placed springing stag surrounded by a circular raised and rounded roll (Fig. 3-4). Around this roll there is a band of embossed figures, with a likeness closest to springing dolphins (Fig. 5). Finally there is a row of even armed Maltese crosses embossed all the way around the flat rim of the bowl (Fig. 7).

The bowl is badly worn in the area around the springing stag, which is most likely related to repeated polishing and must indicate a long period of usage prior to the bowls deposition in the earth.

On the basis of its form and the recurring motives, the bowl can best be placed in a 15th century context. For instance, there is the find of a similar bowl that came to light during the extension of Køge harbour in 1895. In 1921, a nearly identical bowl in regard to its design, form and choice of motive was found in Gothersgade, Copenhagen.

Inheritance cases and testaments regularly testify to the central role washing bowls played during the Middle Ages. For example, the older Frostating law, which was the valid law for Northern Norway until the middle of the 13th century, states that: 'molling' bowls are inherited from mother to daughter. An inheritance case from the shire of Horne, Denmark bears witness to the 'molling' as an important heirloom for a family as late as the middle of the 16th century. The inheritance dispute over a 'molling', a cooper jug as well as a brewing vat took place between Henrik Stampe, the Bishop of Ribe's vassal at Oksvangård (some few kilometres from Krogsgård) and Niels Krag to Agerkrog. The dispute went all the way to the regional parliament in Viborg in 1550. An interesting aside to this story is the fact, that Henrik Stampe was married with Madame Karen: Daughter of Oluf Munk to Kleitrup, who also listed Krogsgård among his possessions.

Palle Siemen
 Museumsinspektør
 Sydvestjyske Museer
 Tangevej 6, 6760 Ribe
 pas@sydvestjyskemuseer.dk

